

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-14\(43\)-51-67](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-14(43)-51-67)
УДК 159.92.9.07

Давидова Оксана Володимирівна,
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського.
Кременчук, Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3553-7118>
71kseniya@gmail.com

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТЕРЕОТИПНОГО ОБРАЗУ ПРОФЕСІЇ ПСИХОЛОГ ІЗ ПРОЯВОМ РЕФЛЕКСІЇ У СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. У статті проаналізовано результати емпіричного дослідження взаємозв'язку стереотипного образу професії психолог із проявом рефлексії на різних етапах професіоналізації студентів. Охарактеризовано вибірку респондентів, представлено кількісний та якісний аналіз результатів констатувального етапу експерименту. Йдеться про вплив професійних стереотипів та рефлексії на професійну ідентичність особистості студента-психолога на різних рівнях професіоналізації. Проведено порівняльний аналіз між складовими професійних стереотипів образу професії психолог та рівнем розвитку рефлексії у студентів на різних рівнях їх професіоналізації. Встановлено емпіричний факт стосовно відсутності лінійної залежності між компонентами професійних стереотипів та рівнем розвитку рефлексії у студентів на різних рівнях їх професіоналізації. Сформовано психологічні портрети респондентів із різними типами взаємодії механізмів стереотипізації й рефлексії з подальшим проведенням статистичного аналізу за допомогою критерію U - Манна-Уїтні для незалежних вибірок. У результаті порівняльного аналізу з'ясовано, що на різних рівнях професіоналізації студентів відповідність їх стереотипному образу професії «психолог» значно збільшується. Це пов'язано із суттєвим наповненням та ускладненням змісту стереотипу образу професії, що відбувається за рахунок перевантаження складових компонентів стереотипів саме впродовж професійного навчання у виші. Доведено, що середні ранги рефлексії у студентів початкового рівня професіоналізації нижчі за середні ранги рефлексії у студентів базового рівня професіоналізації. Встановлено статистично значущі

відмінності між компонентами стереотипів професії психолог та компонентами рефлексії на різних етапах професіоналізації студентів психологів.

Ключові слова: стереотипи; стереотипний образ професії; рефлексія; професійне становлення студентів; професійна ідентичність особистості; професіоналізація.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. В умовах сьогодення суспільство потребує кваліфікованих спеціалістів у всіх галузях, особливо в психології, тому, що зростає кількість сфер діяльності, де психологи можуть зробити свій професійний внесок. У цьому світлі діяльність психологів та їх успішне професійне становлення потребує нових специфічних умінь, гнучкості, компетенцій. У цьому зв'язку, найважливішим завданням, покладеним на вищу освіту, є формування особистості студента як професіонала.

Сучасне суспільство породжує і транслює соціальні стереотипи, які, впливають на поведінку, цінності, сприйняття та ідентифікацію особистості як члена групи. На шляху до самовизначення студенти, які прагнуть стати психологами, керуються відповідними стереотипами, які здебільшого нав'язують батьки, вчителі, друзі та суспільство в цілому. Обираючи майбутню професію, стереотипне сприйняття світу, зокрема майбутньої професії, може призвести до розчарування, оскільки уявний образ професії не схожий на реальність. Саме ці уявлення про завдання своєї професії і є головною перешкодою для того, щоб стати компетентним професійним психологом. Наявність цього протиріччя посилює роль рефлексії, призводить до цілісного уявлення про зміст, методи та засоби майбутньої професійної діяльності; дозволяє критично себе оцінювати. У цьому зв'язку провідне місце посідає вивчення взаємозв'язків між стереотипами професії психолог та компонентами рефлексії, особливо на різних етапах професіоналізації студентів, які обирають відповідну професію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі здійснюються спроби вивчення стереотипів студентів (О. Блінова, Т. Бородулькіна, І. Дружиніна, М. Кліманська, Л. Огородник, О. Самкова, О. Ткачишина); з'ясовується місце, роль і розвитку рефлексії у процесі самовиховання й саморозвитку особистості студентів-психологів (А. Веремчук, А. Воробйов, Г. Гончаровська, Т. Ермолаєва, Н. Кравець, О. Кринчик, Т. Майстренко, Ю. Романова, Ю. Товстокора та ін.). Концептуальні підходи щодо професійного становлення особистості розглянуто в працях (О. Бодальов, Ю. Бохонкова, Т. Буякас, Т. Говорун, В. Зливков, О. Ермолаєва З. Карпенко,

Є. Клімов, П. Лушин, С. Максименко, В. Татенко, Т. Титаренко, І. Хамітова, Є. Чорний та ін.); розкрито сутність та основні засади професійної підготовки психолога у працях науковців (О. Бондаренко, О. Біла, Ж. Вірна, Л. Карамушка, С. Максименко, О. Матвієнко, Н. Пов'якель, Р. Сірко, Л. Степаненко, Д. Супрун, Н. Чепелева, Н. Шевченко, О. Шевяков та ін.). Професійна ідентичність студентів-психологів достатньо ґрунтовно і різноаспектно розглядається у працях (О. Вигівська, К. Гавриловська, І. Дружиніна, А. Борисюк, В. Волошина, І. Іванова, О. Іщук, І. Кузьміна, О. Міненко, О. Савицька, О. Радзімовська, В. Шахов та ін.).

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у емпіричному дослідженні взаємозв'язку рефлексії та стереотипного образу професії психолога у студентів-психологів.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: розглянути науково-теоретичні підходи до вивчення стереотипного образу професії психолога та механізмів рефлексії у студентів, зокрема провести емпіричне дослідження взаємозв'язків між стереотипами професії психолога та компонентами рефлексії на різних рівнях професіоналізації у студентів-психологів.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Загальновідомо, що поняття «стереотип» включає стійке знання, систематизований, емоційно забарвлений образ/уявлення.

1. Механізми стереотипізації формуються історично-культурним досвідом, виникають на основі взаємодії між людьми, через призму когнітивних процесів, емоційних станів та являють собою фіксований, спрощений особистий досвід людини, включаючи форми поведінки [1], [2], [7], [9], [10].

2. Професійний стереотип є частиною минулого досвіду, яка сформувалася в процесі виконання професійної діяльності, входить в мислення професіонала як репродуктивної його частини, регулює весь хід розумового процесу [8], [17].

3. Професійні стереотипи виконують не тільки негативні але й позитивні функції. Їх роль визначається тим, настільки вони відповідають об'єктивній реальності [8], [17].

4. Рефлексія є універсальним психологічним механізмом, як здатність людини до аналізу обумовлює операційний рух думки в умовах пошуку рішення, дозволяє свідомо регулювати та контролювати процес мислення [11], [15], [18].

5. Вираженість професійної стереотипізації пов'язана з рефлексією та впливає на професійну ідентичність психолога [19]

6. Феномен професійної ідентичності має вирішальну роль у формуванні професійних знань, умінь та нових компетентностей студентів, а також є важливим у подальшому професійному житті, оскільки переплітається з психологічними механізмами сходження особистості до духовних цінностей [3], [12], [14].

Відтак, можна стверджувати, що в якості критеріїв конструювання успішної професійної ідентичності студентів психологів виступає вивчення взаємозв'язків стереотипізації й рефлексії з урахуванням рівнів їх професійної ідентичності.

Спираючись на теоретичні факти таких авторів, як (О. Блинова, І. Григорович, О. Єрмолаєва, В. Зливков, Л. Кияшко, М. Кліманська, О. Кочкурова, Т. Міщенко, М. Петрус, Л. Потапенко, Н. Правдивець Т. Приходько, У. Родигіна, О. Семендяєва, Л. Шнейдер, Г. Теджфел, О. Химович, В. Ядов),

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань використовувалися такі методи: аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у філософській, психологічній, педагогічній літературі; *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація наукових даних для з'ясування змісту понять: стереотипний образ професії психолог, рефлексія, рефлексивність, професійне становлення студентів, професійна ідентичність особистості; *емпіричні*: спостереження, тестування за допомогою наступного інструментарію; методика на визначення професійних стереотипів авторський опитувальник (О. Самкової). методика вивчення професійної ідентичності (Л. Шнейдер); методика діагностики рівня розвитку рефлексивності, опитувальник (А. Карпова); *математично-статистичної обробки* даних: Т-критерій для незалежних вибірок, кореляційний аналіз Пірсона, непараметричний U-критерій Манна-Уїтні; *інтерпретаційних*: якісний аналіз, встановлення структурних зв'язків між стереотипами професії психолога та компонентами рефлексії на різних етапах професіоналізації студентів психологів. Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою статистичної програми SPSS (версія 19.0).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Спеціалізоване навчання за відповідним фахом у виші є фундаментом для

збагачення уявлень про обрану професію, про себе як професіонала, про майбутні професійні якості та перспективи. У цьому зв'язку, стереотипи професії, які були детерміновані з дитинства та в школі, відіграють неабияку роль у формування професійної ідентичності майбутніх фахівців.

Теоретично з'ясовано, що механізми стереотипізації забезпечують високу швидкість та точність виконання професійної діяльності фахівців, тобто розглядаються в позитивному контексті, виконують важливу і корисну функцію в психологічній регуляції міжособистісної взаємодії [4], [6], [7], [16], [18]. З іншого боку, під час навчання у виші поступово здійснюється відхід від старих стереотипів, а сучасні погляди дозволяють застарілим стереотипам трансформуватись у нові конструктивні професійні моделі.

У науковій літературі [18], [19] йдеться про важливість взаємозв'язків між механізмами стереотипізації та рефлексії, оскільки вихідною характеристикою професіоналізації особистості є стереотипізація мислення. Взаємозв'язки цих механізмів є вирішальними для гнучкості особистості та перетинаються з моделями професійної ідентичності особистості.

Аналіз відповідної специфіки спрямував нашу роботу в емпіричне русло. Для розв'язання емпіричних завдань було сформовано вибірку із 74 студентів психологів денної форми навчання Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського. Вибірка складалася з 2 груп студентів-психологів, які знаходились на різних етапах професійного становлення/професіоналізації. Опишемо характеристики цих груп: *перша група* це студенти, які навчаються по спеціальності «психологія» на I курсі (умовно віднесено до *початкового рівня* професіоналізації); друга група – студенти спеціальності «психологія» IV, V та VI (нами визначено, як *базовий рівень* професіоналізації). Усі досліджувані – студентська молодь, віком 18-22 років, юнаки та дівчата.

На першому етапі проведення емпіричного дослідження нами було застосовано методикку (О. Самкової) [19] і проаналізовано розподіл характеристик професійних стереотипів студентів на різних рівнях професіоналізації (рис. 1).

Кількісний розподіл даних в вказує на той факт, що в студентів початкового рівня професіоналізації, тобто тих, хто щойно прийшов навчатися, стереотипи образу професії представлені високим рівнем на 11% проти 22% у студентів базового рівня професіоналізації. Це може означати, що знання/уявлення по майбутню професію на його операційному рівні тільки починають актуалізувати професійні стереотипи/установки студентів [9].

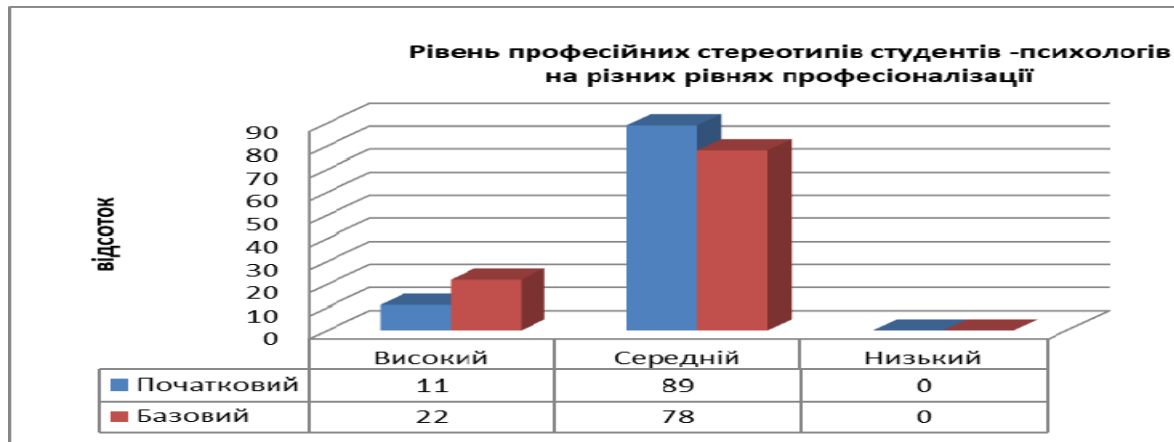

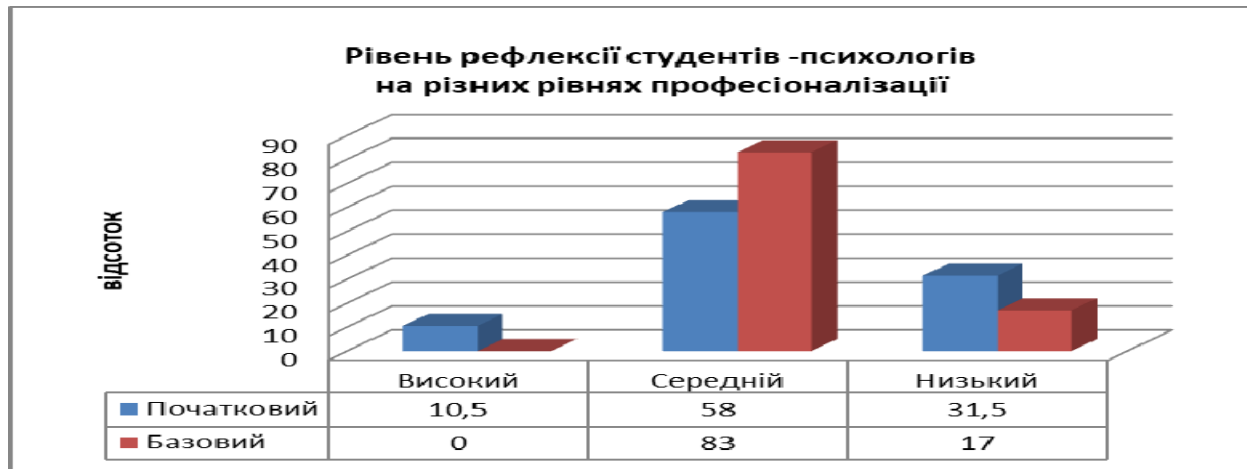
Рис. 1 Рівень професійних стереотипів студентів-психологів на різних рівнях професіоналізації

Середній рівень прояву стереотипів образу професії менш виразний у студентів базового рівня професіоналізації (78% проти 89%), проте в цій групі стереотипна тенденція образу професії психолог збільшується в бік високого рівня, порівняно з групою студентів початківців.

Прояснимо, що з урахуванням характеристик ситуативних установок О. Асмолова [2**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] відносно порівневевої їх ієрархії (операційна, цільова і змістовна), доказовості реальності й дієвості поведінки, гнучкості та пристосування до мінливих умов середовища, а також рухливість рівнів установочної регуляції, припускаємо, що можна говорити про динамічну зміну всього «професійного образу» студентів. В основі таких змін, з точки зору системної детермінації установок, лежить питання особистісного сенсу як диспозиції, конфлікт між особистісно-установочною і особистісно-регулятивною складовими, який виступає основними протиріччям кризи професійного розвитку [9].

Отже, аналіз отриманих результатів по виборці в цілому дозволяє говорити про те, що під час засвоєння професійних знань та навичок з кожним курсом у студентів збільшується рівень професійних стереотипів за рахунок їх змістовного насичення.

Одним із засобів формування позитивної професійної ідентичності є здатність особистості до рефлексії, роздумів про власні досягнення та власну професійну поведінку. Тому, наступним кроком емпіричного дослідження було визначення показників рефлексії студентів з використанням методики (А. Карпова) (рис. 2).

*Рис. 2 Рівень рефлексії студентів-психологів
на різних рівнях професіоналізації*

Аналіз отриманих даних показує, у студентів базового рівня професіоналізації спадає до нульової позначки рівень рефлексії порівняно з студентами початкового рівня (10,5% і відповідно 0%).

Варто зазначити, що отримані на цьому етапі дані дозволили відгілкувати нове завдання емпіричного дослідження та перевірити гіпотезу стосовно кореляційних зв'язків між компонентами стереотипів та показниками рефлексії. Однак, проведений кореляційний аналіз Пірсона показав відсутність лінійного взаємозв'язку між досліджуваними феноменами.

Таким чином, можемо зробити висновок про відсутність прямопропорційної залежності між професійними стереотипами та рівнем розвитку рефлексії у студентів на різних рівнях їх професіоналізації. Цей емпіричний факт вказує на те, що рефлексія виконує певні функції та доводить свій факт на існування. Очевидно, що ці два механізми (стереотипізації та рефлексії) співіснують в якихось інших зв'язках, які ми й мали на меті дослідити.

Далі, на (рис. 3) представлено результати дослідження за методикою вивчення професійної ідентичності (Л. Шнейдер) МІПІ [20].

Умовні позначення: П-псевдоідентичність; Д-дифузна; М-мораторій; ДП-досягнута позитивна; ПС-псевдопозитивна.

У відповідності до проведеної методики виявлено такі статуси ідентичності особистості як: передчасна, дифузна, мораторій, досягнута позитивна, псевдопозитивна.

Рис. 3 Статуси ідентичності студентів-психологів на різних рівнях професіоналізації

Отже, аналіз отриманих даних показує, що найбільше респондентів у двох групах представляють псевдопозитивну ідентичність (відповідно 68% на початковому та 55% на базовому рівні професіоналізації). Це, в свою чергу, свідчить на користь характеристик стабільного заперечення своєї унікальності або, навпроти, її амбітні акценти з переходом в стереотипію, а також порушення механізмів ідентифікації й відокремлення в сторону гіпертрофованості порушення тимчасової зв'язності життя, ригідність Я-концепції, хворобливе неприйняття критики на свою адресу, низьку рефлексію. У деяких випадках псевдоідентичність можна трактувати як гіперідентичності наслідком тотального поглинання статусом, роллю, роботою, іншим об'єктом або суб'єктом, при високо позитивному оцінюванні власних якостей і порушення довірчих, гнучких зав'язків з соціумом, прагненні досягти мети будь-якими засобами [20].

Подальший порівняльний аналіз було спрямований на пошук зв'язків між рівнями прояву стереотипів та рівнями прояву рефлексивності на різних етапах професійного становлення студентів-психологів (за середніми значеннями). В якості інструменту для аналізу використано – *T-критерій для незалежних вибірок*. Дані подано у (табл. 1).

У результаті порівняльного аналізу середніх значень показників рефлексії та стереотипів на різних рівнях професіоналізації показано, що студенти з другої групи, тобто ті які навчаються на старших курсах мають вищий рівень професійних стереотипів ($101,78 > 94,53$; $p = 0,031$), так і рефлексії ($123,28 > 119,63$; $p = 0,020$). Це означає, що у студентів-психологів базового рівня професіоналізації є стійкі установки та уявлення про професію,

однак краще також розвинені механізми рефлексії. Відповідно, у них висока здатність свідомості в процесі діяльності сприймати самого себе свою діяльність, поведінку та вчинки.

Таблиця 1

Середні значення балів методик на виявлення рефлексії та професійних стереотипів у студентів початкового та базового рівнів професіоналізації

Досліджувані явища	Рівень професіоналізації	N	Середнє значення	Станд. відхилення	Станд. помилка серед.
Стереотип	Початковий	19	94,53	18,063	4,144
	Базовий	18	101,78	18,300	4,313
Рефлексія	Початковий	19	119,63	12,958	2,973
	Базовий	18	123,28	14,364	3,386

Очевидно, що існує тенденція до збільшення стереотипізації в міру професійного розвитку ідентичності, оскільки для формування професійної ідентичності стереотипи являються досить корисними, зокрема, для прискорення входження до діяльності, пов'язаної з опануванням професією. За допомогою стереотипів особистість швидше сприймає та аналізує певні знання та практичні навички, що допомагає йому краще орієнтуватись у професійному середовищі.

Ця ідея перетинається з точкою зору О. Бетехтіної стосовно того, що професійний стереотип у процесі навчання не зникає, відбувається зміна лише кількісної та змістовної його наповненості. Авторка стверджує, що у випускників збільшується ступінь розбіжності між образами ідеального та реального образу психолога [5].

О. Самкова відзначає тенденцію до зростання рівня рефлексії в міру розвитку професійної ідентичності студентів. На її погляд, за рахунок прояву рефлексії особистість адекватно себе оцінює в якості фахівця, напрацьовує власний стиль професійної діяльності, в основу якого вплетені загальноприйняті професійні правила та норми. Таким чином відбувається інтеграція досвіду через самоактуалізацію [19].

Ця наукова позиція корелює з нашими поглядами на досліджуване явище рефлексії, оскільки було констатовано загалом, з підвищенням рівня професіоналізації у студентів-психологів збільшується і стереотипи щодо обраної професії, і рівень рефлексії.

Отже, виходячи з емпіричних даних можна стверджувати про те, що від першого до п'ятого курсу система уявлень про професійну діяльність психолога

ускладняється й диференціюється.

Продовжимо емпіричний хід дослідження у відповідності до завдання знайти взаємозв'язки між стереотипами професії та компонентами рефлексії у студентів-психологів.

З метою виявлення можливих взаємозв'язків, проведено розподіл студентів за типами взаємодії механізмів стереотипізації та рефлексії, оскільки особливості такої взаємодії визначають різні стратегії професійного розвитку під час навчання.

Для перевірки припущення, про те що різні типологічні особливості взаємодії визначають різні стратегії професійного розвитку, проведено експериментальну спробу дослідження особливостей респондентів з різними типами взаємодії досліджуваних механізмів. У цьому зв'язку, виокремлено групи: 1) за рівнем професіоналізації; 2) за рівнем стереотипів; 3) за рівнем рефлексії та об'єднали їх у відповідні групи за типами. Ця процедура відбулась таким чином: в 2 групи виокремлено респондентів із ознаками псевдоідентичності (за методикою вивчення професійної ідентичності (МІПІ) Л. Шнейдер). У першу групу потрапили студенти, в яких наявний середній рівень професійних стереотипів (за методикою на визначення професійних стереотипів авторського опитувальника О. Самкової). Відповідно, середній рівень рефлексії (за методикою на виявлення індивідуальної міри прояву рефлексивності А. Карпова) у студентів першого рівня (нами визначено його як початковий). Аналогічним чином, у другу групу – студенти, що мають середній рівень професійних стереотипів і середній рівень рефлексії за досліджуваними методиками у студентів другого рівня (нами визначено його як базовий). Решта студентів мають потрапили у типи в кількості по 2–4 особи та не ввійшли до подальшого аналізу.

Опишемо ці *портрети досліджуваних*: 1 *портрет*: студенти, що мають початковий/базовий рівень професіоналізації з середнім рівнем стереотипів та з ознаками псевдоідентичності. Вони мають досить стійкі та сформовані уявлення про професію, відносно високий рівень саморегуляції та самоаналізу, як своїх дій, вчинків та думок, так і діяльності загалом. Але через свій тип ідентичності особистості на даний час не можуть підвищити як свої навички в професійній діяльності, оскільки стають на заваді стереотипи або надмірне чи занадто низьке занурення в вивчення професійної діяльності. 2 *портрет*: студенти, що мають базовий рівень професіоналізації з середнім рівнем стереотипів з ознаками псевдоідентичності мають вже сформовані та закріплені під час навчання професійні стереотипи, досить високий рівень рефлексії, розвинені навички регуляції, аналізу своїх вчинків, думок та почуттів.

За даними профільними характеристиками (психологічними портретами)

було виокремлено 40 респондентів (псевдопозитивна ідентичність при середньому рівні рефлексії у студентів початкового рівня професіоналізації (16 осіб)/ псевдопозитивна ідентичність при середньому рівні рефлексії у студентів базового рівня професіоналізації (24 особи). Ця сукупність склала 54% досліджуваних від загальної вибірки. Для встановлення значущих зв'язків між характеристиками рефлексії у студентів-психологів початкового та базового рівня професіоналізації було застосовано – U-критерій Манна-Уїтні для незалежних вибірок.

У результаті порівняльного аналізу (табл. 2.) з'ясовано, що середні ранги рефлексії у студентів початкового рівня професіоналізації нижчі за середні ранги рефлексії у студентів базового рівня професіоналізації ($13,86 > 8,69$; $p = 0,041$).

Таблиця 2

Середні ранги рефлексії у студентів початкового та базового рівнів професіоналізації за методикою (А. Карпова)

Рівень професіоналізації студентів	N	Середній ранг рефлексії	Сума рангів
Початковий	16	8,69	113,00
Базовий	24	13,86	97,00

Це означає, що студенти базового рівня професіоналізації відрізняються від студентів початкового рівня тим, що вони краще вміють керувати своєю внутрішньою активністю, обдумують поточну діяльність, можуть аналізувати альтернативи прийняти рішення. Звідси, цьому психологічному портрету притаманна гнучкість та послідовність, порівняно зі студентами початкового (1 рівня професіоналізації). Можемо це пояснити тим, що т студенти з такими психологічними профілями знаходяться ближче до розв'язку професійних питань майбутньої професії, намагаються швидше вирішити проблему професійного самовизначення за рахунок комунікативної та рефлексивної сторін у зовнішніх соціальних контактах. Навпаки, у студентів 2 групи (початкового рівня) показники рефлексії є нижчими, оскільки в них більш віддалена професійна перспектива, невисокий ступінь само актуалізації, а образ професії є ідеальним. Відповідно, психологічний портрет цих студентів психологів характеризується ригідністю Я-концепції.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, згідно проведеного емпіричного дослідження визначено, що в процесі професійного становлення студентів відповідність респондентів

стереотипному образу професії «психолог» значно збільшується з підвищенням курсу їх навчання (рівнем професіоналізації). Найбільш суттєве наповнення та ускладнення стереотипного образу професії відбувається за рахунок збільшення змістовних компонентів професійних стереотипів та відбувається саме впродовж спеціалізованого навчання у виші. Разом із цим, можна стверджувати, що рівень рефлексії студентів-психологів збільшується через отримання відповідних компетенцій: психологічних знань та відповідних практичних навичок.

Очевидно, що психологічне ядро механізмів стереотипізації та рефлексії визначається не лінійним їх функціонуванням, а взаємодією, яка і виступає важливою умовою професійного розвитку майбутніх фахівців.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи дослідження убачаємо в необхідно розробити програму щодо оптимізації взаємозв'язку рефлексії та стереотипізації у студентів-психологів. Відповідна програма в цілому допоможе критично усвідомлювати їм образ професії, власні здобутки та власну професійну поведінку. Запропонований пошук рішення оптимально сприятиме розвитку професійної ідентичності студентів, стане творчим ключем на шляху до розбудови індивідуальної траєкторії майбутнім психологам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Г. М. Андреева, *Психология социального познания*. Москва, Россия: Аспект Пресс, 2000, 288 с.
- [2] А. Г. Асмолов, «Диспозиционная структура регуляции социального поведения личности: от гипотезы к концепции», *Вопросы психологии*, Вып. 3, с. 178–180, 1980.
- [3] І. Д. Бех, «Психологічні механізми сходження особистості до духовних цінностей», *Педагогіка і психологія*, Вип. 2, с. 37–44, 2011.
- [4] Г. А. Берулава, М. М. Берулава, З. С. Боташева, О. В. Непша, Э. М. Сагилян и др. *Роль стереотипов психической активности в развитии личности*; Г. А. Берулава, Ред. Москва, Россия: Гуманитарная наука, 2010, 157 с.
- [5] Е. А. Бетехтина, «Содержание и структура профессиональных автостереотипов педагогов-психологов на различных этапах обучения в вузе», *Вестник Омского гос. ун-та*, Вып. 12(118), с. 173–178, 2010.
- [6] О. Е. Блинова, «Роль соціальних стереотипів у регуляції поведінки особистості», *Науковий вісник Миколаївського держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць*; С. Д. Максименка, Н. О. Євдокімової,

- Ред., Т. 2, вип. 10(91), с. 37–42, 2013. (Серія «Психологічні науки»).
- [7] А. А. Бодалев, В. Н. Куницына, В. Н. Панферова, «О социальных эталонах и стереотипах и их роли в оценке личности», *Ученые записки НИИКСИ*, Вып. 9, с. 151–160, 1971.
- [8] Р. М. Грановская, *Творчество и преодоление стереотипов*. Санкт-Петербург, Россия: ОМС, 1994, 192 с.
- [9] О. В. Давидова, «Дослідження взаємозв'язку педагогічних стереотипів з параметрами професійної діяльності вчителя», *Наука і освіта*, Вип. 11, с. 24–30, 2017.
- [10] Л. М. Даукша, «Стереотипность педагогической социальной перцепции», на *Ананьевских чтениях, 2007: материалы науч.-практ. конф.*; Л. А. Цветковой, Ред. Санкт-Петербург, Россия: Изд-во С-Петербург. ун-та, 2007, с. 289–291.
- [11] Т. В. Ермолаева, «Профессиональная рефлексия студентов психологов», *Вісник Дніпропетровського ун-ту економіки та права ім. А. Нобеля*, Вип. 1(1), с. 104–108, 2011. (Серія «Педагогіка і психологія»).
- [12] В. Л. Зливков, *Розробка концепції становлення професійної ідентичності у контексті цивілізаційних викликів сучасності: проблеми і перспективи*. Кіровоград, Україна: Імекс ЛТД, 2014, 260 с.
- [13] А. В. Карпов, *Психология рефлексивных механизмов деятельности*. Москва, Россия: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004, 424 с.
- [14] Н. Б. Кравець, «Розвиток рефлексії майбутніх психологів у процесі вивчення самовиховання і саморозвитку особистості», *Педагогічна освіта: теорія і практика*, Вип. 12, с. 79–84, 2012.
- [15] С. Д. Максименко, *Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии)*. Москва, Россия: Рефл-бук Ваклер, 2000, 320 с.
- [16] О. М. Мишагина, «Акмеологические технологии преодоления негативных стереотипов у студентов младших курсов в процессе профессиональной подготовки», дис. канд. наук. Шуя, Россия, 2006, 288 с.
- [17] Е. И. Рогов, *Учитель как объект психологического исследования: пособие для школьных психологов по работе с учителем и педколлективом*. Москва, Россия: ВЛАДОС, 1998, 496 с.
- [18] Е. В. Рогулина, «Взаимодействие психологических механизмов стереотипизации и рефлексии как условие развития профессиональной компетентности учителя», дис. канд. наук, Череповец, Россия, 2000, 177 с.

- [19] О. М. Самкова, «Соціальний стереотип професії на різних етапах професійного становлення психолога», *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту*, Вип. 4, с. 127–131, 2015. (Серія «Психологічні науки»).
- [20] Л. Б. Шнейдер, *Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики*. Москва, Россия: Психолого-социальный ин-т, 2007, 128 с.

EMPIRICAL STUDY OF THE INTERRELATION BETWEEN THE STEREOTYPICAL IMAGE OF THE PROFESSION OF PSYCHOLOGISTS WITH THE MANIFESTATION OF REFLECTION OF STUDENTS PSYCHOLOGISTS

Oksana Davydova,

Candidate of Psychological Sciences,

assistant the department of psychology, pedagogy and philosophy

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University.

Kremenchuk, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3553-7118>

71kseniya@gmail.com

Abstract. The results of an empirical study of the interrelation between the stereotypical image of the profession of psychologist with the manifestation of reflection at different stages of students' professionalization are analyzed in the article. The respondents' sample is characterized, the quantitative and qualitative analyses of the results of the experiment ascertaining stage are presented. It deals with the influence of professional stereotypes and reflections on the psychologist students' professional identity at different levels of professionalization. A comparative analysis between the components of professional stereotypes of the psychologist profession image and the level of reflection development among students at different levels of their professionalization has been carried out. An empirical fact regarding the absence of a linear relationship between the components of professional stereotypes and the level of reflection development among students at different levels of their professionalization has been established. Psychological portraits of respondents with different types of interaction of stereotyping and reflection mechanisms are formed with the subsequent carrying out of the statistical inference using the Mann-Whitney U test for discretionary samples. As a result of comparative analysis, it was found out that at different levels of students' professionalization, compliance with the stereotypical image of the profession of psychologist increases significantly. It is connected with the significant content and complexity of the profession stereotypical image content, which occurs due to the overload of the stereotypes components during professional

training at university. It is proved that the average reflection ranks of students of the initial professionalization level are lower than the average reflection ranks of students of the basic professionalization level. Statistically significant differences between the profession of psychologist stereotypes components and the reflection components at different professionalization stages of students psychologist have been established.

Keywords: stereotypes; stereotypical image of the profession; reflection; students' professional development; individual professional identity; professionalization.

ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ СТЕРЕОТИПНОГО ОБРАЗА ПРОФЕССИИ ПСИХОЛОГ С ПРОЯВЛЕНИЕМ РЕФЛЕКСИИ СТУДЕНТОВ ПСИХОЛОГОВ

Давыдова Оксана Владимировна,

кандидат психологических наук,
старший преподаватель кафедры психологии,
педагогике и философии
Кременчугского национального университета
имени Михаила Остроградского.

Кременчуг, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3553-7118>

71kseniya@gmail.com

Аннотация. В статье проанализированы результаты эмпирического исследования взаимосвязи стереотипного образа профессии психолог с проявлением рефлексивности на разных этапах профессионализации студентов. Охарактеризована выборка респондентов, представлены количественный и качественный анализ результатов констатирующего этапа эксперимента. Речь идет о влиянии профессиональных стереотипов и рефлексии на профессиональную идентичность личности студента-психолога на разных уровнях профессионализации. Проведен сравнительный анализ между составляющими профессиональных стереотипов образа профессии психолог и уровнем развития рефлексии у студентов на разных уровнях их профессионализации. Установлен эмпирический факт об отсутствии линейной зависимости между компонентами профессиональных стереотипов и уровнем развития рефлексии у студентов на разных уровнях их профессионализации. Сформированы психологические портреты респондентов с различными типами взаимодействия механизмов стереотипизации и рефлексии с последующим проведением статистического анализа с помощью

критерия U – Манна-Уитни для независимых выборок. В результате сравнительного анализа установлено, что на разных уровнях профессионализации студентов соответствие стереотипному образу профессии «психолог» значительно увеличивается. Это связано с существенным наполнением и усложнением содержания стереотипного образа профессии, происходит за счет перегрузки составляющих компонентов стереотипов именно в течение профессионального обучения в ВУЗе. Доказано, что средние ранги рефлексии у студентов начального уровня профессионализации ниже средних рангах рефлексии у студентов базового уровня профессионализации. Установлены статистически значимые различия между компонентами стереотипов профессии психолог и компонентами рефлексии на разных этапах профессионализации студентов психологов.

Ключевые слова: стереотипы; стереотипный образ профессии; рефлексия; профессиональное становление студентов; профессиональная идентичность личности; профессионализация

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] G. M. Andreeva, *Psihologiya social'nogo poznaniya*. Moskva, Rossiya: Aspekt Press, 2000, 288 s.
- [2] A. G. Asmolov, «Dispozicionnaya struktura regulyacii social'nogo povedeniya lichnosti: ot gipotezy k koncepcii», *Voprosy psihologii*, Vyp. 3, s. 178–180, 1980.
- [3] I. D. Bekh, «Psykhologichni mekhanizmy skhodzhennia osobystosti do dukhovnykh tsinnostei», *Pedahohika i psykhologhiia*, Vyp. 2, s. 37–44, 2011.
- [4] G. A. Berulava, M. M. Berulava, Z. S. Botasheva, O. V. Nepsha, E. M. Sagilyan i dr. *Rol' stereotipov psicheskoy aktivnosti v razvitii lichnosti*; G. A. Berulava, Red. Moskva, Rossiya: Gumanitarnaya nauka, 2010, 157 s.
- [5] E. A. Betekhtina, «Soderzhanie i struktura professional'nyh avtostereotipov pedagogov-psihologov na razlichnyh etapah obucheniya v vuze», *Vestnik Omskogo gos. un-ta*, Vyp. 12(118), s. 173–178, 2010.
- [6] O. E. Blynova, «Rol' sotsialnykh stereotypiv u rehuliacii povedinky osobystosti», *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzh. un-tu im. V. O. Sukhomlynskoho: zb. nauk. prats*; S. D. Maksymenka, N. O. Yevdokimovoi, Red., T. 2, vyp. 10(91), s. 37–42, 2013. (Seriiia «Psykhologichni nauky»).
- [7] A. A. Bodalev, V. N. Kunicyna, V. N. Panferova, «O social'nyh etalonah i stereotipah i ih roli v ocenke lichnosti», *Uchenye zapiski NIIKSI*, Vyp. 9, s. 151–160, 1971.
- [8] R. M. Granovskaya, *Tvorchestvo i preodolenie stereotipov*. Sankt-Peterburg, Rossiya: OMS, 1994, 192 s.

- [9] O. V. Davydova, «Doslidzhennia vzaiemozviazku pedahohichnykh stereotypiv z parametramy profesiinoi diialnosti vchytelia», Nauka i osvita, Vyp. 11, s. 24–30, 2017.
- [10] L. M. Dauksha, «Stereotipnost' pedagogicheskoy social'noj percepcii», na Anan'evskih chteniyah, 2007: materialy nauch.-prakt. konf.; L. A. Cvetkovej, Red. Sankt-Peterburg, Rossiya: Izd-vo S-Peterburg. un-ta, 2007, s. 289–291.
- [11] T. V. Ermolaeva, «Professional'naya refleksiya studentov psihologov», Visnyk Dnipropetrovskoho un-tu ekonomiky ta prava im. A. Nobelia, Vyp. 1(1), s. 104–108, 2011. (Seriiia «Pedahohika i psykholohiia»).
- [12] V. L. Zlyvkov, Rozrobka kontseptsii stanovlennia profesiinoi identychnosti u konteksti tsyvilizatsiinykh vyklykiv suchasnosti: problemy i perspektyvy. Kirovohrad, Ukraina: Imeks LTD, 2014, 260 s.
- [13] A. V. Karpov, Psihologiya refleksivnykh mekhanizmov deyatel'nosti. Moskva, Rossiya: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2004, 424 s.
- [14] N. B. Kravets, «Rozvytok refleksii maibutnikh psykholohiv u protsesi vyvchennia samovykhovannia i samorozvytku osobystosti», Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka, Vyp. 12, s. 79–84, 2012.
- [15] C. D. Maksimenko, Geneticheskaya psihologiya (metodologicheskaya refleksiya problem razvitiya v psihologii). Moskva, Rossiya: Refl-buk Vakler, 2000, 320 s.
- [16] O. M. Mishagina, «Akmeologicheskie tekhnologii preodoleniya negativnykh stereotipov u studentov mladshih kursov v processe professional'noj pidgotovki», dis. kand. nauk. SHuya, Rossiya, 2006, 288 s.
- [17] E. I. Rogov, Uchitel' kak ob"ekt psihologicheskogo issledovaniya: posobie dlya shkol'nyh psihologov po rabote s uchitelem i pedkolektivom. Moskva, Rossiya: VLADOS, 1998, 496 s.
- [18] E. V. Rogulina, «Vzaimodejstvie psihologicheskikh mekhanizmov stereotipizatsii i refleksii kak uslovie razvitiya professional'noj kompetentnosti uchitelya», dis. kand. nauk, CHerepovec, Rossiya, 2000, 177 s.
- [19] O. M. Samkova, «Sotsialnyi stereotyp profesii na riznykh etapakh profesiinoho stanovlennia psykholoha», Naukovyi visnyk Khersonskoho derzh. un-tu, Vyp. 4, s. 127–131, 2015. (Seriiia «Psykholohichni nauky»).
- [20] L. B. SHnejder, Lichnostnaya, gendernaya i professional'naya identychnost': teoriya i metody diagnostiki. Moskva, Rossiya: Psihologo-social'nyj in-t, 2007, 128 s.

*Стаття надійшла до редакції
28 жовтня 2020 року*